

MOLNÁR B. LEHEL

SCHOLAE MILITANTES

ISMERETLEN EPIZÓD A TORDAI UNITÁRIUS ISKOLA
TÖRTÉNETÉBŐL¹

Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában 1640-es 'évektől kezdődően találunk püspöki vizitációs jegyzőkönyveket. Az általam forrásul használt jegyzőkönyv 168 számozott oldalt tartalmaz, és az akkori Unitárius Egyház mindenik egyházközségéről, számszerint 135-ről találunk adatokat. Erről a kötetről Kelemen Lajos 1922-ben azt írta, hogy jobb időben kiadásra érdemes lenne.² A vizitáció Almási Gergely Mihály (1654–1724) nevéhez fűződik, aki mint az egyház 14. püspöke 1692 és 1724 között megvizsgálta gyülekezeteit. Nem véletlen, hogy ez a jegyzőkönyv az első, amely teljesen mondható, hiszen az erdélyi fejedelemség megszűnése után a gubernátor Bánffy György a háromszéki unitárius egyházkört újból visszahelyezte az unitárius püspök jurisdikciója alá, és Almási azonnal megkezdte vizitálását, most már meglátogatva a hosszú évtizedek óta református felügyelet alatt álló gyülekezeteket is. Némelyik ekléziába többször is ellátogatott, de az, hogy melyikbe hányszor fordult meg, teljesen esetleges. A külföldi egyetemeket megjárta Almási 1692-től 32 éven keresztül pásztorolta híveit olyan időben, amikor a 17. század utolsó évtizedében átmenetileg a Diploma Leopoldinum még enyhített az unitáriusokat sújtó korlátozásokon (nyomdát vásároltak). Ellenben az erdélyi gubernium megszilárduló intézményei, eszközökben sem válogatva módszeresen igyekeztek a protestánsokat, főleg az unitáriusokat háttérbe szorítani. Egyházunk a legnagyobb veszteségeket szenvedte el. Az ingó és ingatlan vagyonunk elvesztése mellett az unitáriusoknak a politikai életben játszott szerepük is egyre kisebb lett, és a recepta religio intézményét formálisan fenntartva ugyan már csupán megtúrt vallásgyakorlatról szólnak a rendelkezések.

Kolozsváron az unitáriusok 1716-ban erőszakos katonai akció következtében a templomot át kellett, hogy adják Steinville Erdély főhadai kormányzójának, majd 1718. március 30-án az iskolát is. Ennek következtében a kismemmi-zett unitáriusok az egyház igazgatási rendszerét teljesen új alapokra kellett, hogy fektessék. Korábban az egyház ügye a kolozsvári anyaelkészítéstől függött. Az is-

1 2006. szeptember 7-én a Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszék által szervezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

2 Kelemen Lajos: Legrégibb adataink unitárius templomainkról püspöki egyházvizsgálati egyházkönyveinkben 1789-ig. In: KerMagv 1922. (54. évf.) 169.

kolákról, így a tordairól is az 1660-as évektől szintén ez az egyházközség gondoskodott azáltal, hogy az adományokat, segélyeket, alapítványokat kezelte és szétosztotta. A tordai iskolának is a kolozsvári plébános volt a főgondnoka egészen 1718-ig.³ Az egyház és az iskolák megmentésére az unitárius főurak közvetlen a piaci iskola elvétele után felhívást bocsátottak ki, amelyben adakozásra szólították fel az egyház híveit. Egyházszerkezeti változást jelentett az, hogy ettől kezdve az esperesek mellé világi felügyelő gondnokokat, a püspök mellé pedig két világi főgondnokot választottak. Ugyanakkor fokozatosan elkülönült egymástól a kolozsvári egyházközség és az egyetemes egyház vagyonának kezelése, és ezt az 1724-es árkosi zsinat szentesítette.⁴ Pénztárnokot és magtárnokot is választottak. Tulajdonképpen létrejött a mai egyházi központ csírája és most már, Benczédi Gergely szavaival fogalmazva, az iskolák fenntartását, „a tanárok és tanítók fizetését s a tanuló ifjúság segélyezését az egyház-egyeteme vette át”⁵.

Kolozsváron az új berendezkedés nem ment könnyen. Időben immár a harmadik kollégium a Belmagyar utcában kapott helyet, és csak alig 10 tanulóval indult meg az oktatás. 1720-ban is csak 9 tógás diák és 6 orátor volt.⁶ Az összefogás és az áldozathozatal ellenére alig tudott fennmaradni az egyház. A török, tatár, német hadak pusztításai, a tűzvészek mellett 1718-ban a nagy szárazság miatt is éhség és drágaság következett, aztán 1719-ben a pestis tizedelte az embereket. Az egyház belső életében is problémák voltak. A papi és tanári fizetések kiosztásának nehézségei az erkölcsi rend megbomlását eredményezte, és ezt a bizonytalan helyzetet sokan megpróbálták önös vagy kisebb közösségi érdekeiknek a kihasználására.⁷

Ilyen viszontagságos időben került sor 1719. május 10-én Tordán egy rendhagyó püspöki vizsgálatra, ugyanis az ottani iskolában az egyházközség előjárói defectust, azaz hiányosságot, pártütést tapasztaltak, és orvosolni akarták a helyzetet.⁸ Elsősorban három tanuló, név szerint Tóbis János, Bartha István és Vernes György fegyelmi ügyét vizsgálták, valamint a Derzsi Simó Istvánét⁹, aki koráb-

3 Lásd: Benczédi Gergely: Collégiumaink megmentése a múlt században. In: KerMagv (12. évf.) 259.

4 Lásd: Ferencz József: Unitárius kis tükör. Átdolgozta: Vári Albert. Kolozsvár, 1930. 78–80.

5 Benczédi Gergely: A kolozsvári Unitárius Kollégium vázlatos története. Kolozsvár, 1901. 65.

6 Lásd: Benczédi Gergely: Collégiumaink megmentése a múlt században. In: KerMagv (12. évf.) 270.

7 Vö: Dr. Gál Kelemen A kolozsvári Unitárius Kollégium története I. Kolozsvár, 1935. 219–220.

8 Ezen püspöki vizsgálat jegyzőkönyvének teljes szövegét jelen tanulmány függelékében közlöm, de abból csak a témánk szempontjából releváns részeket dolgozom fel.

9 Dersi Simó Istvánt bágyoni iskolamesteri hivatalából helyezték át Tordára iskolaigazgatónak. Vers és komédiák írásával is foglalkozott. Egyik leghíresebb műve a: *Vir regius juxta cor Domini Electus* 'Az Úr szíve szerint kiválasztott királyi férfit', amit Homoródszentmártoni Bíró

ban a tordai iskola rektora volt, azután küküllőszéplaki lelkésznek hívták meg. A tárgyalt vizitáció során ifjú Kissolymosi Koncz Boldizsárt¹⁰ választották az iskola új rektorának. Rendhagyó volt ez a vizitáció, mert a püspök utoljára 1711-ben járt körúton, és 8 évvel később kimondottan csak ezen fegyelmi ügyekben kívánt eljárni, mellőzve az egyházközség egyéb dolgainak a megvizsgálását. Úgy tűnik, hogy a püspök a környék egyházközségeiben adódott problémákat egy kiszállás alkalmával akarta megoldani, hiszen Tordáról május 12-én azonnal Alsójárába ment, ahol szintén csak az ottani problémákat orvosolta. A vizitáció alkalmával Almási püspök mellett ott volt Pákei János¹¹ a parciális konzisztórium¹² tagja, kolozsvári plébános, (rövid ideig a püspök veje) és május 11-ére, a tárgyalás napjára

Sámuelnek ajánlta. Nyomatásban 1713. szeptember 7-én jelent meg Kolozsvárt. Ebben a darabban Saul szerepét az iskolai rektorságban utódja, akkor még diák Koncz Boldizsár játszotta. Bővebben lásd: Kénosi Tözsér János – Uzoni Fosztó István: Az Erdélyi Unitárius Egyház Története I. Kolozsvár, 2005. 477–480.

- 10 Kissolymosi Koncz Boldizsár tanulmányait Tordán kezdte 1711-ben Dersi Simó István igazgató keze alatt. Ugyancsak itt lett tógás diák 1712. szeptember 17-én. Innen Kolozsvárra ment, ahol Kolozsvári Dimény Pál teológiai tanár, orvosdoktor, városi pap, kollégiumi rektor, továbbá az ugyancsak híres teológus és filozófus Keresztúri Sámuel és Szentábrahámi Lombard Mihály vezetése alatt a teológiában és az akkor divatos Descartes-i bölcséletben szerzett ismereteket. 1719. május 10-én a püspök magával vitte Tordára, s ott iskolaigazgatónak választották. 15 évi igazgatóság után 1734-ben torockószentgyörgyi lelkész lett. Végül 1754. június 11-én az aranyosrákosi parciálison Aranyoskör esperesévé választották. 1759. május 30-án halt meg. Bővebben lásd: Kénosi Tözsér János – Uzoni Fosztó István: Az Erdélyi Unitárius Egyház Története I. Kolozsvár, 2005. 480–483.
- 11 Pákei János 1692–1748. Ő hagyta el a Tamás nevet és ezt követően magukat csak Pákeinek hívták. Torockón és Kolozsváron tanult. Még diák korában egy kuruc major szolgálatába került titkárként, akit mindenüvé elkísért Európában. Hét és fél év múlva került haza majd tovább folytatta tanulmányait és lelkész lett. 1712-ben kolozsvári lelkésznek választották és egész haláláig itt szolgált. Háromszor nősült. Második felesége Almási Judit, a püspök Almási Mihály leánya volt, akit 1731-ben vett feleségül, aki alig egy évre rá születés után meghalt. Bővebben: Szeőkefalvi Szent-Miklósi László: A Pákei Pákey (másként Tamás) család. Különlenyomat a „Magyar családtörténeti szemle” 1943. évfolyamából 6, 7, 8, 9 és 10 számából.6-8.
- 12 Az unitárius egyháznak az a kormányzási szerve volt, amely a télen ülésező Főtanács és a nyáron összehívott Zsinat közötti időszakban intézte az egyház folyó ügyeit. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint ebből alakult ki az Egyházi Képviselő Tanács. Lásd: Dr. Tóth György: Az Unitárius Egyház rendszabályai 1626-1850. Cluj-Kolozsvár, 1922. 53-55.

megjelent Ekárt György¹³ Aranyos-köri esperes, Ajtai (Kovács) Jakab¹⁴ bágyoni és Ádámosi György¹⁵ tordai lelkészek.

A jegyzőkönyv I pontjának tanúsága szerint a tordai eklézsia azt sérelmezi, hogy emlékezetük óta az iskola mindig is az egyházközség főnhatósága alatt volt, idézem: „Ugyan tudjuk, sőt köztünk levő öreg emberek úgy adják értésünk-

13 Torockói Ekárt Gergely Kövenden kezdte lelkészi pályáját, és az Aranyoskörben első papiszéki jegyzőként ilyen szavakkal kezdi meg 1704. június 11-én ez új jegyzőkönyvet: „A régi jegyzőkönyv a torockószentgyörgyi parókián elégett azon alkalommal, amikor az Ausztria Ház-tól való elpártolás miatt Rabutin tábornok alatt a császári katonák a templomot, tornyot és falut szánalmas módon fölperzselték. Írni kezdettem ezt az új jegyzőkönyvet akkor, amikor esperes volt tudós Dersi S. Pál a tordai eklézsia hűséges, ékesszavú papja, köri jegyző Ekárt Gergely kövendi, ülnökök Szentmihályfalvi Péter csegezi, Hévízi Mihály alsójárai, Désfalvi V. Tamás várfalvi papok, 1704 június 11-én.” Esperesnek kövendi pap korában választották meg 1707-ben és június 26-án a haranglábi zsinaton erősítették meg. Kövendről ment szülőfalujába, Torockóra lelkésznek. Itt 1740. szeptember 10-én „eltelve gazdagsággal, napokkal és fáradalmakkal, tiszteletes Ekárt Gergely úr, a torockai eklézsia ékesszavú papja, a kör tiszteletreméltó esperestje, hirtelen halállal kimúlt, de él az utána való vágyakozás, és az ő tekintélyének, igazgatásának és a Torockón ingadozó egyház ügy megalapozásának sok emlegetése meg nem halhat.” Szeptember 18-án temették el, mely alkalommal Szentábrahámi L. Mihály püspök prédikált. Búcsúztatót Bencze Pál mondott. Október 18-án a püspök a körnek meghagyta, hogy ősrégi szokás szerint Fekete Márton jegyzőt ismerjék el esperesnek addig is, míg szabad választással valakit megtehetnek s a zsinat megerősítheti. Így hát Fekete Márton köri jegyző, kövendi pap helyettesítette az esperestet 1740. október 11-től 1741. július 13-ig. Ez év június 6-án a csegezi párciálison Pókai János, a kolozsvári unitárius eklézsia papja a szavazatokat összegyűjtötte, és lepecsételve elvitte Dicsőszentmártonba a zsinatra. Lásd: Kénosi Tözsér János – Uzoni Fosztó István: Az Erdélyi Unitárius Egyház Története II. Kézirat. 212., 228.

14 Ajtai (Kovács) Jakabot 1710-ben vitték Torckóról Kövendre, itt szolgált 1716-ig. 1716-tól 1735-ig Bágyonban paposkodott A bágyoni cinteremben van a síremléke, amelyen a következő felírás olvasható: „Halandóságnak emlékeztető köve, mely alatt nyugszik T. Ajtai Jakab uram teste, ki is midőn 63 esztendőket élt, papi, assessor, notáriusi, consistori hivatalt viselt, Istenben boldogul kimúlt 1735-dik esztendőben Novemb. 27. napján. Papi hivataljában élt 33. A Bágyoni Unitr. Ecclban 19.” A templom ajtaja előtt való pitvar az ő idejében épült 1732-ben. Temetésén gyászbeszédet mondtak Fekete Márton kövendi és Tordai György rákosi pap. Lásd: Kénosi Tözsér János – Uzoni Fosztó István: Az Erdélyi Unitárius Egyház Története II. Kézirat. 216., 226.

15 Ádámosi György 1676. július 23-án a kolozsvári iskolából Baranyába ment iskolamesternek. 1710-től tordai pap haláláig. Kéziratban van egy imádságos könyve, melynek címe így hangzik: „Hálaadásnak pohára, melyet hetedszaka az Úrnak tiszteletire rendelt órákon szokott az Úrnak eleiben bémutatni az ő híveivel edgyütt Ádámosi György az Istennek irgalmatosságából a Krisztusnak idéetlen apostola és az ő Tordai Unitaria Szt. Gyülekezetinek méltatlan lelki tanítója.” Hozzá van még téve: „Íratott 1713. esztendőben Mindszent hava 16. napján Uzoni F. János által, a kolozsvári unitárius nagyobbik iskolában, az első udvar kapuja fölött lévő tinteremben.” E férfi halálát a jegyzőkönyv 1719. október 18-ra teszi. Lásd: Kénosi Tözsér János – Uzoni Fosztó István: Az Erdélyi Unitárius Egyház Története II. Kézirat. 207v–208r.

re, hogy eleitől fogva ez az tordai schóla az benne levő ifjúsággal együtt, mindenkoron az tordai unitárius eklézsia jurisdictioja alatt volt, másként, mint ennyi adversariusok közzé tététt, nem is subsistálhatott volna. Különben is az tordai schólabéli déákság Kolozsvárról csak septimanalis divisioval tartatott, s tartatik (az mely igen keveset téssen), egyéb szükségeket az mint mi túllünk is Isten jó voltából kitelhetett, melyet nem sajnálottunk eddig örömet segítettük.”

Itt meg kell említenünk, hogy a tordai unitárius iskola fenntartása és felügyelete annak megalapításától egészen a 17. század derekáig valóban elsősorban a gyülekezet vállára nehezedett. Aztán amikor a háborús idők miatt a gyülekezet elszegényedett „1665. június 21-én a szentlászlói zsinaton az iskola fenntartását a vallásközönség vállalta magára.”¹⁶ Ezt követően a püspök körleveleiben mindig felszólította a lelkészeket, hogy azok híveiket az iskola érdekében adakozásra buzdítsák. Az ádamosi zsinat 1681 júniusában már kimondta, hogy a tordai iskola élére két gondnokot állítsanak, az egyik az aranyoskőri esperes, a másik a tordai első pap legyen. Az ő felügyeletük alá helyezték a pénztárt, és a diákok valamint a tanárok jövedelmének a kifizetése is rájuk hárult. Az akkori tordai pap, Ajtai Mihály, valószínűleg a pénzek begyűjtése és elosztása körüli bonyodalmak miatt lemondott a gondnokságról, majd 1687-ben a kissárosi zsinat úgy döntött, hogy ezt követően az egyik gondnok továbbra is a tordai pap a másik azonban a kolozsvári plébános legyen Jövedécsi András személyében. A tordai papok gondnoksága végül 1716-tól átszállott a kolozsvári igazgatóra, és az egész vagyont megőrzésével a püspököt bízták meg.¹⁷ A fizetést tehát elvileg a püspök kezéből kapták azokból az adományokból, amelyek a patrónusoktól és a gyülekezetekből befolytak a kolozsvári pénztárba, ez volt az úgynevezett alamizsna rendszer. Később ezt váltotta fel 1724-ben a közpénztár communis cassanak a felállítása, amely mind a mai napig létezik, és amely az unitárius egyház közigazgatási, nevelési és oktatási költségeinek a fedezését szolgálja.¹⁸

A zsinati határozatok törvényi előírásai értelmében a tordai iskola fenntartása valóban az egyetemes egyházra hárult, de úgy tűnik, hogy ez a gyakorlatban nem valósult meg, mert a tanulók mindössze a heti osztalékot, septimanalis divisiót kaptak, ami csupán 1 forintot tett ki, és ez nagyon kevésnek bizonyult. Benczédi Gergely Cserei Mihály alapján azt írja, hogy abban az időben a szárazság és pestis következtében olyan drágaság volt, hogy egy véka búza, aminek az ára amúgy 20-30 dénárba került, 3-4 forintra emelkedett.¹⁹ Így lehet igazán

16 Varga Dénes: A tordai Unitárius Gimnázium története. Torda, 1907. 275.

17 Vö: Kénosi Tözsér János – Uzoni Fosztó István: Az Erdélyi Unitárius Egyház Története I. Kolozsvár, 2005. 436–437-

18 Vö: Jakab Elek: Szent Ábrahám Mihály. In: KerMagv. 1861. (1. évf.) 174.

19 Lásd: Benczédi Gergely: Collégiumaink megmentése a múlt században. In: KerMagv (12. évf.) 271.

érezkelni, hogy a heti osztalékból a tanuló ifjúságnak szinte lehetetlen lett volna megélni, ha a gyülekezet nem segítette volna őket. Amint ez olvasható: „Karácsonyi kántációkor az 3.sátoros innepi astatiokor böjtbéli coetiokor, mindennapi kétszeri kántációkor adakozásunkat tiszta szívvel közlöttük, ha mikor értettük valamelyiknek vagy betegségét, vagy egyéb fogyatkozását, ügyekeztek kívánságát supplálni, sütöttünk, főztünk, mostunk reájok, ha requiráltak.” Ilyen áldozatok mellett a gyülekezet előljárói jogosnak vélték azt, hogy beleszólásuk legyen az általuk támogatott iskola ügyeibe. Az ifjúságot azonban Kolozsvárról ellenállásra és önállóságra biztatták, vagyis arra, hogy ne vegyék figyelembe a tordai eklézsia előljáróinak iskolára szóló rendelkezéseit. Idézem: „tumultusok alkalmatosságával Kolozsvárról vettek olyan biztatást, hogy semmi dispositiója, jurisdictiója az tordai eklézsianak az tordai deákokon nincs, nem is volt, az mely biztatás nevelte és ugyan szülte benneke kezdett szándékjokat.” Tovább az szerepel a jegyzőkönyvben, hogy azok a diákok, akiket Kolozsvárról kitétek, és Tordára hazamentek, az eklézsia tiltása ellenére, annak fittyet hányva éjjel mentek be az iskolába. Ez is azt bizonyítja, hogy ők abban a tudatban cselekedtek, hogy bármilyen döntést is hozott az eklézsia a mindenkori tanulóifjúság ellen, az eleve érvényét veszített, hiszen az iskolai ügyek nem tartoznak a gyülekezetre. Hogy kik voltak ezek a diákok, a rendelkezésünkre álló forrásokból nem sikerült kiderítenünk.

Elképzeltető, hogy a Kolozsvárról kicsapott diákok bujtatták fel a tordaiakat a gyülekezettel való szembenállásra, aminek panaszos hangját a jegyzőkönyv 2. pontjában olvashatjuk: „Nem emlékezik senki közülünk arra, hogy ez az tordai unitárius schóla és abban levő ifjúság ugyan az tordai unitárius eklézsiaival valaha ilyen bő mértékben ellenkezett volna, mint már egy darab üdőtől fogva az sok ellenkezők között azoknak örömeke, minekünk szomorúságunkra s gyalázatunkra például máig is fenn tart.” A tanulók magatartása minden emberi méltóságon aluli lehetett, mert így fogalmazzak: „Sőt még a természettel is ellenkezik, hogy valaki az véle jól tevőre felemelt karral, megátalkodott nyakkal totis viribus támadjon naponként, studio szomorítsa, keserítse. Így jártunk mi az mű tordai schólánkban, melyeket majd gyermekségéből, annak mocskából, tudatlanságából felvett és tartott némely ifjakkal”. A jegyző az elkeseredés hangján mintegy summázás képpen a 41. Zsoltár 10. versét parafrázálja, miszerint úgy érzik magukat, mint az elhagyatott beteg, akinek a barátjában is csalódnia kell: „akiben bíztam, aki kenyeremet ette felemelte sarkát ellenem”.

A gyülekezet reménykedett abban, hogy a szembenállás megszűnik, de a fennebb már említett három ifjú a saját kis összejövetelein továbbra is csúfolta az eklézsiaát. A három fiatalról annyit sikerült megtudnunk, hogy Tóbis János valamint Keresztúri alias Bartha István 1716. október 3-án iratkozott be a Tordai iskolába és mindketten jurátusok voltak. A matriculában Bartha neve után a következő van beírva: Valedixit sholae, et abiis honeste e societate. (elbúcsúzott az iskolától és jó társaságba ment). Vernes György 1717. március 6-án iratkozott be.

Később exactor vagyis alfőnök lett, majd 1723. január 20-án Kolozsvárra ment.²⁰ A három ifjú minden bizonnyal egy évfolyamon tanult, és barátok is lehettek, továbbá előre kitervelt stratégia szerint keserítették a gyülekezet és pártfogóik életét. Amint a jegyzőkönyv fogalmaz: „Bizonyítják ellenünk való rossz indulatjokat, mert az üdőtől fogva azoknak ketteje süvegeket, mint emberséges ember kivált scholában tanulók, mint az előtt, s mint az többi előttünk nem emelik, hanem contemptive csak billentik, az harmadik ugyan teljességgel nem is emelik. Observáltuk templomból kijövéen előttünk mentek el a szokás szerént, nem köszönt, meg is szólítván egyikünk azért az parasztságért, azt felelte vissza, hogy soha sem.” A mesterüket és exactorukat, akik kamarájukban vagyis szobájukban szintén megintették őket, kikacagták, becstelenítették. A tanulók magatartásából a gyülekezet arra következtetett, hogy korábban az ő akaratkából megfogatott és vasba veretett 2 diákot éppen ez a három fiatal szabadította ki „ezek lőnek a Brontesek²¹”, és ezek verték halálra egyik diáktársukat, aki nem értett egyet velük. A halál híreről máshol nem találtam feljegyzést, és úgy tűnik, hogy a gyilkos nem került meg. A fiatalok lázadását és a gyilkosságot csak annak erkölcstelen volta kapcsolja össze, és konkrét bizonyíték nincs arra, hogy voltaképpen ki vagy kik is követték el.

Felmerül a kérdés, hogy a többször emlegetett 3 fiatal tulajdonképpen miért is viselkedett így. Vajon arra kell gondolnunk, hogy egy reformtörekvéssel állunk szemben, vagy egyszerűen csak iskolai csínytevésről és tiszteletlen magatartásról beszélhetünk? Sajnos a kolozsvári források nem segítenek a kérdés egyértelmű tisztázásában. Ellenben az tény, hogy Kolozsvárról jött a biztatás, így feltételezhetjük, hogy ott is mozgolódtak a fiatalok, de erre sincs bizonyítékunk.

A jegyzőkönyv 4. pontjából világosan látszik, hogy a tordaiak már korábban követet küldtek Kolozsvárra, hogy a Státus előtt elmesélje, milyen zavargások voltak az iskolában, és segítséget kérjenek az eklézsia ellen „megindult elmék” lecsendesítésére. Továbbá akkor azt is kérték, hogy az iskola mesterét ne engedjék el. Itt tulajdonképpen Derzsi Simó János mesterről lehet szó, aki Tordáról 1716-ban meghívást kapott a torockószentgyörgyi papságra, és éppen a kérés értelmében akkor a konzisztórium úgy döntött, hogy: „A tordai mester amotioja azaz elmozdítása káros lenne, ergo megmarad.”²² Végül 1719. május 6-án mégis Széplakra ment papnak, de mielőtt még fölszentelték volna, meghalt. Az előljárók azt is szomorúan konstatálták, hogy a „Status determinációjában” változások

20 A tordai Unitárius Gimnázium matriculája. 54. 77., 78., 86. sorszám. Megtalálható az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában (Továbbiakban: EUEGYLt)

21 Brontes a három Küklopsz egyike (Steropes és Arges a másik két Küklopsz). Hatalmas óriások egyetlen szemmel, akik Zeusznak villámaint kovácsolták, és a mennydörgést szolgáltatták.

22 Kénosi Tózsér János – Uzonj Fosztó István: Az Erdélyi Unitárius Egyház Története I. Kolozsvár, 2005. 480.

mentek végbe, így a Kolozsvárról érkező tordai eklézsiát megbélyegző bolond titulusra orvoslást máshol kell keresniük. Hogy a gyülekezet talált-e gyógyírt vagy sem, nem tudhatjuk. De minden valószínűség szerint a rend és fegyelem helyreállt. A vizsgálószerk végzése szerint Tóbis és Vernes ügyét újabb bizonyítékok megvizsgálásáig felfüggesztették. Mivel Vernes később exaktor, azaz alfnök vagy köztanító²³ lett az iskolában, feltételezhetjük, hogy jó útra tért, és bizonyára Tóbis is követte őt. Barthának mindenkit meg kellett követnie, akit megbántott.

A gyülekezet elöljárói azt is sérelmezték, a jegyzőkönyv 3. pontjában, hogy a Tordán megbüntetett és kicsapott diákokat Kolozsváron befogadják, sőt úgy bánnak velük, mintha semmilyen bűnük sem lett volna. Két tanulóra hivatkoznak, az egyiket név szerint említik, Dálnoki Mihályt, aki 1712. október 22-én iratkozott be a tordai iskolába, és alig két év elteltével, 1714. november 16-án erkölcsstelen magatartásáért kicsaptak²⁴. A másik nevét elhallgatták ugyan, de az iskolai martikulában sikerült azonosítanom a tanulót. Szentiványi Berde Jánosról van szó, aki 1716. január 18-án lett tordai tanuló, és 1719. január 16-án csaptak ki.²⁵ Mindkettőjüket befogadta Kolozsvár. Berdéről mintegy kárörvendve jegyzik meg, hogy „bár jó reménységű lehetne is tanulásra nézve, haszontalan, iuxta illud: Qui proficit in studiis ex deficit in moribus plus deficit quam proficit.” Eszerint aki halad a tanulásban, hiányos az erkölcsben, több a hiány, mint az előrehaladás. Az eklézsia elöljáróinak jogos volt a sérelmük, mert 1698. januárjában Kolozsváron tartott konzisztórium ülésen olyan döntés született, hogy a tordai diákok a kolozsvári nagyobb iskolába akkor mehetnek át, ha a közvizsgálaton jó eredményt érnek el, és erről az igazgatótól valamint gondnokoktól ajánlólevelet kaptak.²⁶ A törvény ellenére, hogy a kolozsváriak mégis miért fogadták be a kicsapott diákokat, arra nézve csak feltételezéseink lehetnek. Korábban már említettük, hogy a Magyar utcába átköltözött, alakulófélben levő iskolában a nehéz körülmények miatt alig 10 tanulóval indult meg az oktatás, és 1720-ban is csak 9 tógás diák és 6 orátor volt. Elképzelhető, hogy így „elhalászva” a diákokat próbálták saját létszámukat növelni, hogy létjogosultságukat ezáltal is bizonyítsák.

A vizsgálószerk igazságot szolgáltatott és megerősítette az elöljárókat abban, hogy a szokott jó rend megmarad, és csak ajánlólevéllel lehet Kolozsvárra menni. Aki pedig Tordára jön, jól viselje magát, ne részegeskedjék, kártyázzon, kockázzon stb., mert a mesternek jogában áll, hogy azt, aki nem fogad neki szót,

23 Exaktor = számvevők. A rektor helyettesei voltak, és általában az iskola magasabb osztályú jobb tanulóiból választották. Lásd: Varga Dénes: A tordai Unitárius Gimnázium története. Torda, 1907. 157.

24 Lásd: A tordai Unitárius Gimnázium matriculája. 52. 30. sorszám. In: EUEGyLt

25 Uo. 54. 73. sorszám

26 Lásd bővebben Kénosi Tózsér János – Uzoni Fosztó István: Az Erdélyi Unitárius Egyház Története I. Kolozsvár, 2005. 438–440.

az iskolából elküldje. (végzések 3. pontja) Sőt, bezárathatja azokat, akik az iskola törvényeinek nem engedelmeskednek megvitatván ügyüket a patrónusokkal, esetleg a főkonzisztóriumhoz fordulhat. (végzések 9. pontja).

Összegezve elmondhatjuk, hogy források hiányában nem tudjuk egyértelműen megállapítani, hogy a két iskola közötti konfliktus mire vezethető vissza. Kolozsvárról kik és milyen valós szándékkal is gerjesztették az indulatokat. Az, hogy erről a korról ilyen kevés unitárius adat van, Benczédi Gergely egyik írása szerint elsősorban Jövedécsi Andrásnak tulajdonítható. Jövedécsi mint számadó jegyző 1721-ben katolizált, és hivatali utódja Gyergyai Pál megjegyezte „igen sok okmányt elvesztegetett.”²⁷ E primér anyag hiányossága azonban nem ment fel a további kutatás végzése alól.

Függelék²⁸

Ab Anno 1692 die 29 Novembris Generalis Visitatoria usque Anno 1725 29 Julii

[147–150]

1719. die 10 Maii. Necessitate obveniente officii nostrae non immemores proficiscimur Thordam causa introductionis reverendus dominus superintendens Michael Almási, Johannes Pákej Partialis consistorii Claudiopolitanis Unitariorum membrum: ubi defectu scholae O Thordensis suplere volentes, die 11 mensis Maii convocatis parte una reverendis ac doctissimis dominis Gregorio Ekárt Ecclesiae Unitariorum Comitatus Thordensis Sedisque siculicalis Aranyas Seniore, reverendo domino Jacobo Ajtai Ecclesiae Unitariorum Bagyoniensis pastore, jurato Ecclesiae earundem notario, reverendo domino Georgio Ádámosi Ecclesiae Unitariorum O Thordensis ministro, parte vero alteram generosis dominis Ecclesiae Unitariorum O Thordensis proceribus, scholam petentes, signo dato, auditorium ingressi facta recommendatione a supra memorato reverendo domino superintendente obtulimus humanissimum domino Baltasarum Koncz juniorem Solymosium ut rectorem, qui oratione introductoria non parum commoda, de necessitate institutionis juventutis habita cum applantu omnis ordinis auditorum receptus ex rector scholae ejusdem praepositus est.

Occasione eiusdem introductionis puncta ex postulata quaedam ad dirimendum proposita examinata, ruminata et ut licuit discussa modo tali quo.

Sequuntur descripta sunt.

²⁷ Benczédi Gergely: Collégiumaink megmentése a múlt században. In: KerMagv (12. évf.) 272.

²⁸ Ezúton mondok hálás köszönetet Kiss András nyugalmazott főlevéltárnosnak, aki a szöveg összeolvasásában, korrektúrázásában és értelmezésében nyújtott hathatós segítséget – *M. B. L.*

1mo. Difficultates quaedam ac dominis studiosis in tribus punctis clausae proponuntur contra humanissimum dominum Stephanum Dersi, nunc pastorem Széplakiensem ./. ratione cujusdam collationis apud se decentae. 2do. Ratione quarundam pecuniarum corrasarum sibi asservatarum, quae ipsum non concernebant. 3. Ratione institutionis lectionum negligentiam rectoris accusantes. Has absentia rectoris discutere non sicut (dicit?). Restant addirimentum

2do. Puncta 4tuor Sanctae Ecclesiae Unitariorum O Thordensis coetum ejusdem scholae spectantia proponuntur cum quaerelis contra membra ejusdem coetus, nominatim contra juvenes Johannem Tobis, Stephanum Bartha et Georgium Verner ut sequuntur.

1mo. Ugyan tudjuk, sőt köztünk levő öreg emberek úgy adják értésünkre, hogy eleitől fogva ez az tordai schóla az benne levő ifjúsággal együtt, mindenkoron az tordai unitárius eklézsia jurisdictioja alatt volt, másként, mint ennyi adversariusok közzé tétetett, nem is subsistálhatott volna. Különben is az tordai schólabéli déákság Kolozsvárról csak septimanalis divisioval tartatott, s tartatik (az mely igen keveset téssen), egyéb szükségeket az mint mi túllünk is Isten jó voltából kitelhetett, melyet nem sajnálottunk eddig örömet segítettük. Karácsonyi kántációkor az 3 sátoros innepi astatiokor böjtbéli coetiokor, mindennapi kétszeri kántációkor adakozásunkat tiszta szívvel közlöttük, ha mikor értettük valamelyiknek vagy betegségét, vagy egyéb fogyatkozását, ügyekeztek kívánságát suppleálni, sütöttünk, főztünk, mostunk reájok, ha requiráltak. Ha olykor mi panaszok ellenek az scholán kívül eshettek, az mint gyakran meg voltak, mellettek felkelni és mindenben bectelenségünk el is defendálni készek voltunk, sőt sokszor az idegenektől sok szenvedésink voltak miattok. Mégis tumultusok alkalmatosságával Kolozsvárról vettek olyan biztatást, hogy semmi dispositioja, jurisdictioja az tordai eklézsiának az tordai deákokon nincs, nem is volt, az mely biztatás nevelte és ugyan szülte benne elkezdett szándékjoka. Amint hogy az két eliminált deákok is elsőben haza jövéen Kolozsvárról, s megmondván nekik az eklézsia végezését, hogy nem szabad bemenni az scholába, nem hajtván semmit az eklézsia vézésére és az schólai törvényre, sokszor iterált cselekedetek szerént az scholát meghágván éccaka, vakmerőül bementek.

2do. Nem emlékezik senki közüllünk arra, hogy ez az tordai unitarius schóla és abban levő ifjúság ugyan az tordai unitárius eklézsiával valaha ilyen bő mértékben elenkezett volna, mint már egy darab üdőtől fogva az sok ellenkezők között azoknak örömökre, minekünk szomorúságunkra s gyalázatunkra például máig is fenn tart. Sőt még a természettel is ellenkezik, hogy valaki az vélle jól tevőre felemelt karral, megátalkodott nyakkal totis viribus támadjon naponként, studio szomorítsa, keserítse. Így jártunk mi az mü tordai scholánkban, melyeket majd gyermekségéből, annak mocskából, tudatlanságából felvett és tartott némely ifjakkal, sőt az Dávid panasza szerént Psalmi 41. az kik kenyerünket ették lábát emelték ellenünk. Minemű dolgokat cselekedtek ezen scholában, az mi-

napiban nem csak mi köztünk és nálunk, de még az idegeneknél is csudául tudva vagyon. Melynek orvoslását az dolgoknak veszedelmes volta mind siettette, mind magával úgy hozta az mint lött, melyek ex actibus ipsorum, ex delibetatis numerorum kitetszenek.

Reméljük vala, hogy már abbéli keserítettésünk és szomorúságunk megszűnnek, de nem, sőt nevezetesen hárman, kiknek is kétszeri obligatiójok volt az eklézsiától való dependentiára, máig is nagyon funáloznak bennünk, magok conventiculumokba csúfolnak, nevezgetnek. Bizonyítják ellenünk való rossz indulatjokat, mert az üdőtől fogva azoknak ketteje süvegeket, mint emberséges ember kivált scholában tanulók, mint az előtt, s mint az többi előttünk nem emélik, hanem contemptive csak billentik, az harmadik ugyan teljességgel nem is emelik. Observáltuk templomból kijővén előttünk mentek el a szokás szerént, nem köszönt, meg is szólítván egyikünk azért az parasztságért, azt felelte vissza, hogy soha sem. Mesterjek (az többi között) veszedelmes beszédjeket értvén hozzájuk, kamarájokban felmenvén s admoneálván róla intését szemtől, szembe megkacagták, jó intéséért háta mege becstelenítették, éneket mondván utána etc. Exactorjokat, ki gyakrabban látta fesletségeket, értette indulatjokat, hallotta beszédjeket, megintvén opponálták magokat, mortificáltak, fenyegették, kamarája falát darab fákkal verték. Elhitettük magunkkal, hogy az első motusoknak is ezek voltak instigátori, az mint hogy mikor az két deák előbben az eklézsia akaratjából megfogatott, vasba veretett, ezek indíták az rebelliót az scholában, ezek lőnek az Brontesek, kik leverték lábokról az vasat az incaptiváltatknak, ezek közül táma-da vezér, melyet déltől fogva estig kiáltozták, hogy adott az Isten jó vezért, ezek verték halálra deáktársokat, hogy nem consentiált velek etc.

3tio. Nem kicsin szomorúságunkra vagyon az is, hogy mely excessious az ő excessusa szerént való poenát itt leveszi, Kolozsvárra menvén, ott nagy pártjok fogással, szánakozással bennünket contemnálással (sőt némelyikünket nevezgetéssel is) eklézsiánk gyalázatjára az scholába befogattatnak és mint mindenütt magokat becsülettel viselt személyek úgy tartatnak. Mint ennekelőtte circiret Annis 5, egy Dálnoki nevű erkölcstelenségéért innét kicsapattatván, Kolozsvárrat recipiáltatott és ott is itt elkezdett praxisát újította, azután mesterségében rossz erkölcsit ugyan meg is bizonyította. Hasonlóképpen most az ki ismét elimináltott érdeméért, az ki nem is valami jó reménységű, ott becsülettel acceptáltatott, de bár jó reménységű lehetne is tanulásra nézve, haszontalan, juxta illud: Qui proficit in studiis ex deficit in moribus plus deficit quam proficit. Eleitől fogva iteralis conclusionibus confirmáltatott jó rendtartás is volt, hogy az tordai scholában promoveáló jó ifjú recommendatoria nélkül be nem mehet az kolozsvári scholába. De most minden recommendatoria nélkül, bár cégéres vétkiért kicsapattott is, befogadtatik.

4to. Az elmúlt nemes országgyűlése alkalmatosságával Kolozsvárra küldöttük volt expressus becsületes atyánkfíát, hogy a tekintetes státus előtt az itt meg-

lött schólabeli tumultust, annak processusát genuine ab initio mint volt declarál-ja, és az sinistra informátiókra eklézsiánk ellen megindult elméket csendesítse, ugyan azon informátiókra az itt való mester változásának káros voltát elő adja, melyet ő kegyelme véghez is vivén, s voltaképpen a tekintetes státussal megértetvén s elhíttvén, az tekintetes státustól declaráltatott helyben hagyása. De látják az tekintetes státus akkori determinatiójának változását, melyet heába bánnak, csak tartjuk nagy szégyennek kiesni eklézsiánknak, hogy ennyiben való tekinteti megvettetésben ment, melyért a Kolozsvárról jött Bolond titulusunk helyére való állíttatásának útját is (noha nem örömet) másutt kell keresnünk, nem lévén ott kinek panaszoljunk és orvosoltatását ki előtt munkálodnunk. Melyet mi becsületes atyánkfától hallani bizonyoson értettük. Ex his.

Postulata predictae Sanctae Ecclesiae *Thordensis*

1mo. Az schóla dolgának determinatióját tudni akarjuk.

2do. Az bosszúságunkra itt lakó, minket csúfoló s magok reverzálisát nem obszerváló 3 deákok innét való amotiojokat absolute kívánjuk.

Mind ezeknek ha megfogyatkozunk orvosoltatásában, minekünk vétekkül ne tulajdoníttassék, ha magunknak kell remediumot keresnünk.

In quorum supra memoratorum juvenum causa taliter est deliberatum. Az tiszeteletes eklézsiától vádoltatván mostan az o tordai scholában commoráló deákok, nevezet szerént Tobis János, Bartha István és Vernes György magok illetlen viselésével, szó és cselekedetbeli fogyatosokkal eklézsiához s annak patronusihoz való engedetlenségekkel, melyről végezteték, hogy az ketteiknek, úgy mint Tobis János és Vernes Györgynek dolgok még jobban megtudatik, s az bizonyoságok behozzák suspendálodjék, az mi pedig Bartha Istvánt illeti (világos lévén az ellene való vád) végezteték, hogy azokat az személyeket, az kiket megbántott, alázatosan megkövesse és ennek utána mind ő s mind az többi úgy componálják magokat, hogy praelatussit se szóval, annál is inkább cselekedettel, se egyszer, se másszor meg ne szomorítsák, sőt engedelmességeket eklézsiához való magok alkalmaztatásokkal in justis explicitis megmutassák, secus ha csak miben ez ellen impingálnak is mostani dolgok recurráljon ./.. érdemek szerént megbüntettessenek.

3tio. Postulata Ecclesiae O Thordensis I. Mivel az az jó rend eleitől fogva megtartatott, hogy a tordai scholában promoveáló ifjú Kolozsvárra bémenvén, recommendatoria nélkül be nem vétetnek, mostan is ez az jó rend, hogy megtartassék serio megkívánják. 2do. Ellenben az kolozsvári deákok is akármi kedven kijövéen Tordára, mint exemplárok úgy viseljék magokat, különben ha immorigerusok lesznek és az societásban rossz példájokkal okot ./.. alkalmatosságot szolgáltatnak (úgy mint scholában való részegeskedésekkel, kártya s kockázásokkal, gonosz tanácsadásokkal, haszontalan biztatásokkal), melyekkel corrupálhatnak az egész társaságot juxta illud. Corrupunt mores bonos consortia prava. Megin- tetvén az mestertől ha renuálnak, plena autoritas engedtetik az mesternek, hogy az ilyeneket az scholából kiigazítsa ./.. kiküldje.

4to. Az Tiszetes eklészia (mivel az mostani introducált mester atyánkfia az mester lakóházát pusztán találta, minden appertinentiák nélkül) obligála magát, hogy az mi kívántatik az házhoz, minél hamarébb elkészítetteti és ennek utána azokra gondot visel.

5to. Végezteték, hogy az scholában esett ruinákat kurátor uramék megorvosolják, az körül levő sövény kertet megerősítsék, az haszontalan ajtókat, réseket bécsinálják, erre való költségre rendeltetett az scholába levő zsendely ára, mely pénzül percipiálva vagyon fl. 30//60. Zsendelyül rész szerint quietantiákra kölcsönben vagyon kiosztva 10500, conservátában vagyon 3500, mind ezek kurátor Páfi György keze ./ gondviselése alatt hagyatnak, ki is ez után mi költség esik, tegye az itt levő tiszteletes pap atyánkfiával megegyező akarattól s végezéséből.

6to. Hozógék elő az exemplárok dolga, ezek felől az praedecessor mester Dersi István uram tud szólni.

7mo. Az thoroczkai mester Fejérvári György atyafinak dolga halasztassék az szent Generálé Consistoriumnra, az alatt evocáltassék.

8vo. Az scholában levő collaborátoroknak salariuma felől végezteték, hogy mivel az itt levő patrónus uramék fiai taníttatnak, tőlek is várják fizetéseket, ha deák leszen annak adattassék az fizetés, ha pedig az humanissimus rector magára vállalja az collaborátorságot, szabadságában álljon, patronus uraimék is reá ígérék magukat ./ annuáliák.

9no. Végezteték, hogy ha valaki az deákok közül az scholai törvényeknek nem engedelmesskednének, azok ellen authoritása legyen az mesternek, hogy incaptiválja, convocálna az patronusokat, lássanak törvényt, és ha az dolog morat patiál, referálják az kolozsvári tiszteletes Consistoriumnak, mint főnek, ha pedig veszedelem vagyon az haladékban, adhibeálják az reverendus domunus seniort egy vagy két assessorral, s úgy vegyék az dolgot executioba.

10mo. Végezteték, hogy az tiszteletes tordai mester atyánkfia akár honnan abveniáljon valami alamizsna, de ha az tekintetes patrónus az ki konferálja abban repartitiót téssen, elégedjék meg azzal az mi neki külön conferáltatik, particeps az coetuséban ne legyen, ha pedig az collátum repartíált nem leszen, tehát az régi bévött szokás szerint mint két deák annyit vegyen az mester magának.

Constitutionibus his taliter peractis anno die locoque supranotatis die 12. mensis Maii ecclesiam supramemoratam membraque ejus Deo et favori ejus recommendantes valedictione facta itineri nos accinximus proficiscentes Járám.

LECH SZCZUCKI TANULMÁNYA ELÉ. KELETKEZÉSTÖRTÉNET

Az alábbi előadás egy, Dán Róbert halála (1986) kapcsán rendezett konferencia emlékülésén hangzott el, melynek témája az „Unitarianizmus, és az ehhez kapcsolódó eszmei áramlatok¹” című amszterdami kiadványban került lejegyzésre – történeve mindez visszatűmozva 1985. május tizennegedikére. Hogy miért is? A folyóiratok kiadásbeli elmaradottsága, illetve relatív ideje – az antedatálás gyakorlatával egyetemben – a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása eredményeképpen közismert (Habermas 1999).

A Dán Róbert és Lech Szczucki közötti szoros tudományos interakció, mely a későbbiek folyamán egy mély barátságban csúcsosodott ki legalább annyira közismert², mint az, hogy Dudith András, a magyar Erasmus³ (bár hivatalosan sohasem lépett be egyetlen protestáns egyházba sem) 1569 és 1572 között erőteljesen vonzódott az antitrinitarizmushoz.⁴ Ebben az időben krakkói otthona az értelmiségi élet egyik fő központjaként számos találkozóznak, illetve különféle tudományos és teológiai vitáknak szolgált helyszínéül. Az erdélyi antitrinitarizmust illetően, amelyen belül éles nézeteltérés nyilvánult meg egyfelől Biandrata, másfelől Dávid és más teológusok között, mint például Iacobus Palaeologus (aki Dudith közeli barátja volt), Dudith – egyes levélrészletek tanúsága szerint – Dávid Ferenc álláspontját ítélte elfogadhatóbbnak, amely szerint az imádságban nem kell megszólítani Krisztust.

Visszatérve a konferencia lejegyzésének körülményeire – amelyen egyébként olyan neves kutatók tartottak előadásokat, mint J. Schippers, Theun De Vries, Jan Van Goudoever, Werner Erdt – a legnagyobb kihívást számomra az jelentette, hogy az aktuális paradigma keretkorszuszusát⁵ teljesen felrűgó elő-

-
- 1 Unitarianism and Related Movements. Papers Read at the Colloquium on the Study of the 16th Century. Radical Reformation. Visszatűmozva 1985. máj. 14.-ére; valójában Bibliotheca Unitariorum. Utrecht. 1986. 34-48. old.
 - 2 Daniel D. Frank, To the Memory of Robert Dan (I.). Christian Sower. Cluj-Napoca. 2006/2. 188. pp.
 - 3 Dán Róbert, Dudith András és a „Lingua primigenia” kritikája. Reneszánsz-Fűzetek 9. MTA. 1971. 103-120. old.; Dán Róbert, Erasmus Johannis „világos bizonyítékai”. Reneszánsz-Fűzetek 62. MTA. 1983. 120-129. old.
 - 4 The Hebrew language as one of the mainstays of the Reformation was even subjected to attacks by the middle of the sixteenth century. In the course of these the criticism of András Dudith, who himself sympathized both with the humanists and Anti-Trinitarians occupies a particular controversial place. In.: Dán Róbert, Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon. Akad. Bp. 1973. (6. fejezet).
 - 5 Thomas Kuhn, A tudományos forradalmak szerkezete. Gondolat. Bp. 1984.